

АНАЛІЗ СУЧАСНОЇ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ З ПИТАНЬ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ

AN ANALYSIS OF MODERN NORMATIVELY-LEGAL BASE ON THE QUESTIONS OF LEGAL EDUCATION IN UKRAINE

Нестеренко О.М., к.ю.н.,

старший викладач кафедри публічного управління, адміністрування та права
Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного

Горбова Н.А., к.пед.н., доцент,

доцент кафедри публічного управління, адміністрування та права
Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного

Стаття присвячена аналізу основних нормативно-правових актів, які приймалися органами державної влади починаючи з часів незалежності України і до сучасного періоду, що тим чи іншим чином регламентують питання правового виховання.

За роки незалежності України прийнято низку законодавчих актів та програмних документів, які різною мірою стосуються питань правового виховання. Однак аналіз нормативно-правових документів, що регламентує різноманітні питання правового виховання в Україні, показує, з одного боку, велику кількість проблемних питань, яких вони торкаються, а з іншого – необхідність удосконалення їх на предмет узгодженості між собою. Незважаючи на те, що органами державної влади в Україні було прийнято цілу низку важливих нормативних актів, практично жоден з них предметно не реалізувався в життя, це зумовлене швидкими і безперервними змінами, що відбувались у розвитку держави, які безумовно тягнуть за собою формування різного бачення політичної влади на вектори розвитку освіти та ідеології загалом. Цей процес відзначають і діячі держави, і представники національної наукової спільноти. Нині необхідно розвивати систему правового виховання таким чином, щоб вона могла своєчасно та ефективно прилаштовуватись до змін політики, світової, регіональної та локальної культури, економіки, швидко реагувати на появу новітніх суспільних викликів і загроз.

Виявлення позитивних і негативних аспектів проаналізованих документів дає змогу запропонувати основні напрями формування ефективної системи правового виховання в Україні, яка буде динамічно й оперативно реагувати на зміни, що безперервно відбуваються у суспільстві.

На підставі проведеного аналізу, а також з огляду на сучасні умови сьогодення автори пропонують систему правового виховання в Україні формувати з трьох основних підсистем, або складників: 1. Спрямування діяльності суб'єктів, які здійснюють правовиховний процес, на «закладку фундаменту» або на формування основи правового виховання, а саме в його загальному баченні. 2. Подолання деформацій правосвідомості, спричинених перехідним станом українського суспільства. 3. Правове виховання з урахуванням процесів соціальної мобільності.

Ключові слова: правове виховання, правосвідомість, правовиховний процес, механізм правового виховання, закон, правова культура, правова освіта.

The article is sanctified to the analysis of basic normatively-legal acts that was accepted by public authorities, beginning from times of independence of Ukraine and to the modern period, that or by another character regulate the question of legal education.

For years of independence of Ukraine the row of legislative acts and position papers that touch the questions of legal education in a different degree is accepted. However, the analysis of normatively-legal documents, that regulates the various questions of legal education in Ukraine, shows, from one side, the plenty of problem questions that they touch, and from other, – the necessity of improvement of them for the purpose co-ordination inter se. Without regard to that by public authorities a number of important normative acts was accepted in Ukraine, practically not one of them in detail was not realized in life, it is conditioned by rapid and continuous changes, that took place in development the states that undoubtedly pull forming of different vision of political power on the vectors of development of education and ideology on the whole. This process is marked by the figures of the state, and representatives of national scientific association. It is today necessary to develop the system of legal education thus, that she could in good time and effectively built on to the changes of politics, world, regional and local culture, economy, quickly to react on appearance of the newest public calls and threats.

The exposure of positive and negative aspects of the analysed documents gives an opportunity to offer basic directions of forming of the effective system of legal education in Ukraine, that will be dynamically and operatively react on changes that continuously take place in society.

On the basis of the conducted analysis, and also, taking into account the modern terms of present time, authors offer, the system of legal education in Ukraine to form from three basic subsystems or constituents: 1. To direct activity of subjects that carry out a legal education process, on the “bookmark of foundation” or on forming of basis of legal education, namely in his general vision. 2. Overcoming of the deformations of sense of justice, caused by the transitional state of Ukrainian society. 3. Legal education is taking into account the processes of social mobility.

Key words: legal education, legal consciousness, legal education process, mechanism of legal education, law, legal culture, legal education.

Правове виховання – це складна система принципів, методів, форм впливу на свідомість окремих суб'єктів та громадянського суспільства взагалі, що перебуває у динаміці і безперервному розвитку, у режимі постійного пристосування свого інструментарію до нових умов і адаптації до актуальних соціальних потреб. Нині необхідно розвивати систему правового виховання таким чином, щоб вона могла своєчасно та ефективно прилаштовуватись до змін політики, світової, регіональної та локальної культури, економіки, швидко реагувати на появу новітніх суспільних викликів і загроз. Якщо наявні правовиховні моделі не будуть динамічними та оперативними у своїх реакціях, то це сприятиме соціальній дезорієнтації та розвитку регресійних процесів, які призведуть до відхилень і зниження рівня правосвідомості та правової культури. Це, звісно, актуальне і для українського суспільства, тому для визначення напрямів удосконалення системи право-

вого виховання необхідно ґрунтовно проаналізувати нормативно-правові акти, які розроблені і реалізовані органами державної влади, починаючи від перших кроків самостійності нашої держави і до теперішнього часу.

За роки незалежності України прийнято низку законодавчих актів та програмних документів, які різною мірою стосуються питань правового виховання. Так, ще у 1993 р. було прийнято Державну національну програму «Освіта» («Україна ХХІ століття»), у якій наголошено на необхідності подолання девальвації загальнонародських гуманістичних цінностей та національного нігілізму. Серед базових принципів реалізації такої програми визначено, зокрема, принцип нероздільності навчання і виховання, що полягає в їх органічному поєднанні, підпорядкуванні їх змісту формуванню цілісної та всебічно розвиненої особистості. Поміж пріоритетних напрямів реформування виховання визначено розроблення теоретико-методологічних

аспектів національної системи виховання з урахуванням вітчизняного і зарубіжного досвіду; виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки; прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій усіх народів, що населяють Україну [1]. Отже, можна сказати, що положення зазначеної програми є досить прогресивними, але їх реалізація не набула подальшого потрібного розвитку.

У 2001 р. було прийнято Національну програму правової освіти населення, яка визначила правову освіту як комплекс заходів виховного, навчального та інформаційного характеру, спрямованих на створення сприятливих умов для мотивування громадян до набуття правових знань, умінь та навичок у їх застосуванні, необхідних для реалізації своїх прав і свобод, а також виконання покладених на них обов'язків [2]. Те, що виховні, навчальні та інформаційні заходи визначаються як окремі складники правової освіти є, безумовно, плюсом цього формулювання, але мінусом, на нашу думку, є те, що у ньому не приділяється увага правовим цінностям та переконанням, які є обов'язковими компонентами у формуванні правосвідомості людини. Лише тільки знань, умінь і навичок не досить для забезпечення високого рівня правової культури населення.

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки також приділено досить уваги різним напрямкам виховного впливу на громадян України. У документі, зокрема, сказано, що система освіти має забезпечувати формування особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя у постійно змінюваному, конкурентному, взаємозалежному світі [3]. Акцентується увага теж на тому, що якісна освіта є обов'язковою умовою забезпечення постійного розвитку суспільства, а прогресивний, демократичний розвиток освіти повинен набути домінуючого та безперервного характеру, що забезпечить гнучке реагування на всі процеси, що відбуваються в Україні та світі.

У Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015 р.) акцентовано увагу на необхідності виховання нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей: поваги до національних символів (Герба, Прапора, Гімну України); участі у громадсько-політичному житті країни; поваги до прав людини; верховенства права; толерантного ставлення до цінностей і переконань представників іншої культури, а також до регіональних та національно-мовних особливостей; рівності всіх перед законом; готовності захищати суверенітет і територіальну цілісність України [4]. Визначальним у цьому документі є те, що національно-патріотичне виховання пояснюється широко, з огляду на принципи полікультурності, тобто шанобливого ставлення до різних ідей, цінностей, культури, вірувань інших народів. У цьому ж 2015 р. Президент України своїм указом затвердив Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки [5], а Кабінет Міністрів України на виконання вказаної Стратегії у 2018 р. затвердив Положення про Всеукраїнську дитячо-юнацьку військово-патріотичну гру «Сокіл» («Джура») [6].

У 2016 р. було затверджено Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки [7], але у зазначеному документі, як ми бачимо, нічого не зазначено про те, яке місце у цьому процесі правового виховання населення. Натомість у Законі України «Про освіту» (2017 р.), серед іншого, звертається увага і на правове виховання. Зокрема, у ст. 55 Закону говориться про важливість формування у дітей усвідомлення необхідності дотримуватися Конституції та законів України, захищати суверенітет і територіальну цілісність України; виховування у дітей поваги до гідності, прав, свобод і законних інтересів людини,

законів та етичних норм; формування у дитини культури діалогу, культури життя у взаєморозумінні, мирі та злагоді між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами, представниками різних політичних і релігійних поглядів та культурних традицій, різного соціального походження, сімейного та майнового стану [8]. Але визначені обов'язки Закон покладає на батьків здобувачів освіти, а не на навчальні заклади і педагогічні кадри.

Наприкінці 2017 р. була затверджена Стратегія інформування громадян про гарантовані їм Конституцією та законами України права на період до 2019 року. Ця Стратегія спрямована на запровадження системного підходу до підвищення рівня правової культури як окремих громадян, так і суспільства загалом, формування у громадян поваги до права, гуманістичних правових ідей, загальнолюдських та національних правових цінностей, подолання правового нігілізму, визначення дієвого механізму підвищення рівня правової поінформованості населення, сприяння забезпеченню вільного доступу громадян до правосуддя [9]. У жовтні 2018 р. Кабінетом Міністрів України було схвалено Концепцію розвитку громадянської освіти в Україні. У цьому документі вказано, що завданнями громадянської освіти є: формування громадянської (державної), національної та культурної ідентичності; сприяння розвитку української мови, підвищення духовного рівня Українського народу та усвідомлення його моральних норм; формування поваги до честі та гідності людини, до прав та свобод людини, здатність їх захищати; формування громадянської відповідальності за суспільно-політичні процеси, набуття навичок здійснювати демократичне управління на місцевому рівні та навичок участі громадян у веденні державних справ; формування і розвиток критичного мислення та медіаграмотності, вміння їх практичного застосування; впровадження ідей інклюзивного навчання; формування активної життєвої позиції, здатності до громадських ініціатив та волонтерства; формування навичок конструктивної міжособистісної та суспільної взаємодії, яка ґрунтується на взаємоповазі, обміні досвідом і співпраці; впровадження принципів солідарності та турботи про спільне благополуччя [10].

Отже, аналіз нормативно-правових документів, що регламентує різноманітні питання правового виховання в Україні, показує, з одного боку, велику кількість проблемних питань, яких вони торкаються, а з іншого – необхідність удосконалення їх на предмет узгодженості між собою. Незважаючи на те, що органами державної влади в Україні прийнято цілу низку важливих нормативних актів, практично жоден з них предметно не реалізувався в життя, це зумовлене швидкими і безперервними змінами розвитку держави, які, безумовно, тягнуть за собою формування різного бачення політичної влади на вектори розвитку освіти та ідеології загалом. Цей процес відзначають і діячі держави, і представники національної наукової спільноти. Зокрема, Національна стратегія у сфері прав людини (2015 р.) звертає увагу на те, що загальний рівень правових знань українських громадян є незадовільним, оскільки наявні програми правової освіти не відповідають потребам суспільства та викликам сьогодення. Недостатній рівень обізнаності осіб, уповноважених на виконання функцій держави, щодо міжнародних стандартів у сфері прав людини призводить до ігнорування цих прав та, як наслідок, порушення принципу верховенства права. У документі також ідеться про відсутність належної інформаційно-просвітницької роботи для подолання стереотипів, упередженості і нетерпимості у суспільстві [11]. У Національній стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року вказується, що станом на 1 травня 2018 р. 68% загальної кількості неповнолітніх, які відбувають покарання у виховних колоніях, раніше притягувалися до кримінальної відповідальності та відбували покарання, не пов'язані з позбавленням волі. Це

свідчить, зокрема, про відсутність дієвих програм профілактики і корекційних програм поведінки, надання послуг дітям та їхнім сім'ям, спрямованих на зменшення впливу факторів ризику, які зумовлюють протиправну поведінку дітей. Крім того, у цьому документі звертається увага на те, що виконання більшості функцій, пов'язаних з профілактикою та протидією злочинності серед дітей, покладено на органи Національної поліції, МВС та Мін'юсту. Разом із тим ефективна профілактика злочинності, формування ціннісних життєвих орієнтирів та правосвідомості молоді, у тому числі шляхом навчально-виховного впливу, невід'ємно пов'язана з діяльністю інших органів, служб та установ, зокрема МОН, Мінсоцполітики, Мінмолодьспорту, облдержадміністрацій та органів місцевого самоврядування [12]. Колектив авторів навчального посібника «Філософія правового виховання» вказує, що найбільш характерними проявами кризи у сфері правового

виховання в Україні є: формальне ставлення державних та муніципальних органів до формування правової культури населення; невідповідність форм і методів правового виховання новим обставинам, глибині трансформаційних зрушень, характеру соціальних девіацій; перехідний характер системи правового виховання, паралельне співіснування у ній старих і нових елементів тощо [13].

Таким чином, аналізуючи все сказане вище, а також з огляду на сучасні умови сьогодення, пропонуємо систему правового виховання в Україні формувати з трьох основних компонентів: 1. Спрямування діяльності суб'єктів, які здійснюють правовиховний процес, на «закладку фундаменту» або на формування основи правового виховання, тобто в його загальному баченні. 2. Подолання деформацій правосвідомості, спричинених перехідним станом українського суспільства. 3. Правове виховання з урахуванням процесів соціальної мобільності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 3 листоп. 1993 р. № 896. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п> (дата звернення: 20.09.2017).
2. Національна програма правової освіти населення : затв. Указом Президента України від 18 жовт. 2001 р. № 992/2001. *Офіційний вісник України*. 2001. № 43. Ст. 1921.
3. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки : схв. Указом Президента України від 25 черв. 2013 р. № 344/2013. *Офіційний вісник України*. 2013. № 50. Ст. 1783.
4. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді : затв. наказом Міністерства освіти і науки України від 16 черв. 2015 р. № 641. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15> (дата звернення: 13.03.2018).
5. Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки : затв. Указом Президента України від 13 жовт. 2015 р. № 580/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. № 83. Ст. 2749.
6. Положення про Всеукраїнську дитячо-юнацьку військово-патріотичну гру «Сокіл» («Джура») : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 17 жовт. 2018 р. № 845. *Офіційний вісник України*. 2018. № 84. Ст. 2769.
7. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки : затв. Указом Президента України від 26 лют. 2016 р. № 68/2016. *Офіційний вісник України*. 2016. № 18. Ст. 716.
8. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38–39. Ст. 380.
9. Стратегія інформування громадян про гарантовані їм Конституцією та законами України права на період до 2019 року : затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2017 р. № 1012-р. *Офіційний вісник України*. 2018. № 8. Ст. 314.
10. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні : схв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовт. 2018 р. № 710-р. *Офіційний вісник України*. 2018. № 80. Ст. 2686.
11. Національна стратегія у сфері прав людини : затв. Указом Президента України від 25 серп. 2015 р. № 501/2015. *Офіційний вісник Президента України*. 2015. № 20. Ст. 1203.
12. Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : схв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 груд. 2018 р. № 1027-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-р> (дата звернення: 01.05.2018).
13. Філософія правового виховання / А.П. Гетьман та ін.; за ред. А.П. Гетьман, О.Г. Данильяна. Харків : Право, 2012. 248 с.
14. Горбова Н.А. Правова культура та культура прав людини: співвідношення понять та шляхи імплементації. *Порівняльно-аналітичне право: електронне наукове фахове видання*. 2017, № 1. С. 16–18.
15. Горбова Н.А. Формування правової культури: антропологічний підхід. *Порівняльно-аналітичне право* : електр. наук. фах. видання. 2017. Вип. 5. С. 24–27.
16. Нестеренко О.М. Особливості правового виховання в Європі. *Тенденції розвитку юридичної науки в інформаційному суспільстві* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 28 груд. 2018 р.). Одеса : Гельветика, 2018. С. 14–17.
17. Нестеренко О.М. Правове виховання у сучасному суспільстві: теоретико-компаративістське дослідження : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.01. Харків, 2019. 260 с.
18. Нестеренко О.М. Формування культури діалогу в умовах існування мультикультурного суспільства. *Сучасні наукові дослідження на шляху до євроінтеграції*. 2019. С. 373–376.